

РУСЛАН НОВАКОВИЧ – письменник, журналіст, лікар, духовний діяч, член Міжнародного клубу православних літераторів «Омілія». Народився 1967 р., дитинство і юність провів у Полтаві, де 1984 р. закінчив середню школу № 6. Співав у хорі місцевої Спаської церкви. Протягом 1985–1987 рр. служив у лавах Збройних Сил у Закарпатті, 1988–1994 рр. – навчався в Київському медичному інституті імені О. О. Богомольця. Студентом брав участь у дослідженнях Близьких печер Києво-Печерської Лаври та Звіринських печер у Києві. Співав у молодіжному хорі Лаври в Трапезному храмі. У 1994–1997 рр. навчався в Українській військово-медичній академії (спеціалізація – неврологія, психотерапія). 1994 р. організував і зареєстрував православну громаду на честь преподобного Агапіта Печерського при Київському медінституті, з відтоді й по сьогодні він староста храму прп. Агапіта Печерського, з 2009 р. – дякон, клірик храму. Випускник Київської духовної семінарії (2009).

Із журналістськими дописами публікувався в газетах «Вечірній Київ», «Київський вісник», «Незалежність», «Всеукраїнские ведомости», «Дзеркало тижня», «Київський телеграф», «Камо грядеши». Його літературно-художню прозу друкували газета «Літературна Україна», журнали «Мгарський колокол», «Дзвін», «Січеслав», «Березіль», «Неопалима кутина», «Рідний край» та ін.

СЕРЕД ЯСНОГО НЕБА ГРІМ

*Якби мати знала, яка мені біда,
Вона б передала горобчиком хліба...*

З народної пісні

Серед ясного неба – грім... Ще ніде нічого, та раптом ліс за спиною загув, застогнав, затріщали гілки, із хащі на луки понісся пронизливий вологий вітер, ледь не зірвавши капелюха з пастушка волів. Із заходу чорною свитою насувалася хмара, і що ближче вона підпливала до сонця, то страшніше ставало малому. Він сховав за халляві листочки, схожі на книжку (читати ж любив страх!) і, схопивши батога, що досі мирно лежав на землі, почав його швидко розмотувати.

Хмара вже зайняла з півнеба і, мов злодій, підступала до світила. Тривожно було не тільки вгорі. Де-не-де вже блискало, а при землі в пилу чувся тріскіт. За кілька метрів від хлопчика дзюгою закрутився вихор, піднімаючи пісок і сухі стебла. Шалено обертаючись і засмоктуючі чортополохи, він рушив до села.

Воли, відчувши небезпеку, збились одне до одного. Стояли так, аж поки батіг, ляснувши, не пройшовся по їхніх спинах, і крок за кроком посунули до хліва, що виднівся за версту.

Сонце враз померкло, зникнувши в нетрях моторошної хмари, темрява спустилася на землю й ліс – уперішив дощ.

«Хльось!» – тугий батіг затанцював по боках тварин. «Гей, додому, додому-у!» – закричав пастушок, і тварини хутко попрямували до села.

Над ними вибухали громи, лихі зигзиці ширяли з краю в край, люта круговерть нуртувалася попереду, на щастя, минаючи хутори, позаду репалися дерева, а на спинах лило як з відра...

Це була справжня злива, коли господиня підставляє діжку під ринву, а та вмить наповнюється і булькає, і піниться, мов окріп. Зі стріхи вилітає шкаралупа від пташиних яєць, тріски соломи, і все це пливе, пливе дворіщем...

На подвір'ї вже метушилися батьки. Відчиняли загородь, направляючи волів у хлів. Проте бички й самі, без припросин, кинулися до укриття, лише місиво від ратиць лишаючи по собі.

– Грицю, біжи в хату! – закричали мати.

Мокрий, як хлющ, Гриць заскочив досередини.

Тут було тепло. Він стягував із себе мокрий одяг, а мати гукали, вже на батька:

– Ночви неси, старий, ночви!

Батько вбіг до оселі й почав тулити ночви під стіну, де стріха текла. А мати підставляли макітру в іншому місці, де вже лилися ручаї. У стрісі шелестів дощ, заливало шибки, за ними грякало так, що, здавалося, впаде хата. Батьки хрестилися до образів, а на печі вовтузилися діти...

Григій довго лежав із розплющеними очима й дивився в стелю. Потім підвівся й сів на лаву.

Дитинство вже вдруге приходило йому вві сні. І до чого цей грім серед ясного неба?..

У маленькій хаті і стіл маленький. На столі лежала дошка. Це була заготовка для ікони. На білому левкасі вже видні обриси Бога.

Господар оселі, Григір Титаренко, був іконописцем, або, як сам себе називав, богомазом. Бо ж, казав, іконописці в столицях, а ми – люди прості. Колись учився в такого ж богомаза Петруся Підлатайла у волості. На селі працював без викрутасів. Як немає липової дошки, бере соснову. Сам витеше, напише образ, а потім із сухозлотиці ризи припасує. Такі ікони називав шелестухами. Як не має дошки підходящої, то на полотні доброму з матірки малює, тільки ґрунтувати треба старанно. А як дошка є, то й без ґрунту обходиться, бо з левкасом багато мороки, та й дорожче робота. А селяни люблять письмо просте, виразне, та ще й щоб не дорого.

На Вознесіння гостював Григір у сусідньому селі Верхоглядах – саме храм був. Батьюшка, отець Сампсоній, як побачив його на обходженні, гукнув: «Грицю, зайти до мене після служби!»

Матушка частувала скромно, бо тоді вже люди затягували паски. Із худоби в настоятеля сама корівка лишилася та ще пес. Активісти в колективізацію все позабирали: і скотину, й сірячину. Не зглянулися на восьмеро душ дітей. Добре, що хоч церкву не зачепили.

– Я вже, Григоре, й сам думав іти до тебе, бо діло маю. А тут трапилася добра година і звела нас до купи... Е-е... Зі святом! – лагідно запропонував отець Сампсоній.

Випивши по шкалику наливки, потяглися шпичками до галушок. А вони ж добрі! З грибами, цибулею, шкварками та ще й зі сметаною. Самі пливли в шлунок. Смачно потрапезувавши й переговоривши про все, що на душі було, батьюшка перейшов до діла.

– Якась проява, братику, вкрала образ Спасителя з храму. Давній був образ під окладом срібним. Я його завжди на Пасху на аналої клав. Оце хтось після Великодня поцупив. Хочу просити тебе написати нам нову ікону. Воскресну, ти знаєш, там де Христос із знаменом білим, а попереду ангели навколішки, – священник поставив пустий кухоль на стіл і подивися на майстра.

– Знаю, отче, добре знаю. Зроблю, як кажете. Тільки... якби в місто по фарби добрі з'їздити.

– За це не клопочись! На фарби я тобі гроші зараз дам, а за роботу якось домовимось, гаразд?

– Домовимось, аякже, – посміхнувся Григір. – Тож благословіть!

Отець Сампсоній поблагословив майстра і виніс зі світлиці два срібних царських карбованці...

Минаючи церкву, Григір побачив юрбу людей, що, лежачи на траві, сьорбали куліш із казана і весело махали йому брилями. У Верхоглядах жили особливі люди. Мабуть, з тих пір, як Христос вознісся, вони й досі вгору дивляться, виглядаючи Його другого пришествя. Тому й село Верхоглядами назвали, а храм Вознесенським... Добрі, роботящі, вірні Богові селяни й спасли храм від закриття. Влада хотіла там комору зробити. То люди зібралися і за день толокою поставили нову комору. Отакі вони, що без Бога – не до порога!

Невдовзі Григір побував у місті і наміняв у художній артілі славних фарб і французького терпентину.

Усе було б нічого, якби не велика біда, що прийшла в цей край. Уже давно не чути веселого дитячого сміху на вулиці, гомону молоді на колодках, співу в оселях селян. Не чути й погонича, що вертає череду в село. Осінь на дворі, а жодного тобі весілля. Лиха осінь 32-го, недобра.

Коли Григір виходив до криниці або далі в ліс – по листя, по гриби, по жолуді (що трапляється, те й споживав), здавалося, земля хитається під ногами. Так тремтіли ноги. Одна нога від народження була коротшою – від того і спину перекосило. Тож ніхто з дівчат не пішов за нього заміж. І в армію не згодився, та і в колгоспі – інваліди кому треба. До комітету незаможників не прийняли, бо антисоціальний елемент – богомаз і крапка.

– Прихвостень минулого режиму ти, Григоре, пережиток, так сказати, темної епохи, – кинув якось увіч голова комнезамівців Йосип (по-вуличному Патлатий).

Так і жив Григір осібно на краю селища, працею власною на хліб заробляв. Коли ікони менше стали замовляти, почав тарілки розписувати, фотокарточки розфарбовувати пастеллю, ложки й копістки різати... Земля, ота, що з діда-прадіда, забрана ще в 29-му... Лишився город біля хати й пуста комора. Вона й раніше за майстерню слугувала, а як активісти інструменти позабирали, відтоді стоїть пустою. Потужив тоді майстер за своїм реманентом, бо то ж хліб насущний. Проте кому зараз ті ложки потрібні, коли миски порожні?

Сили було обмаль, за літо лише прорись олівцем накреслив. Та й то помучився – руки терпли. І ось тепер дошка лежала на столі, чекаючи натхнення й сили майстра, який візьме та покладе яскраві тони на дерево, зодягне в барви і тим оживить образ Спасителя.

Скупі сонячні промені залітали в хату і, вітаючи господаря, відбивалися в полив'яних мисках та ганяли павуків, що заснували павутинням мисник. Єдиною розвагою для променів були лутки, де в склянках та горщиках під тлустим шаром олії зберігалися фарби. Притулившись до шибок, стояли, аж ніяк не схожі на академічні, саморобні пензлики і палітри. Це було єдине веселе місце в хаті, де, переливаючись, розкошували яскраві барви і сонячні зайчики.

Раптом за вікнами почувся гомін, завалував хазяйський пес, і двері рвучко прочинилися. В шапках і кухвайках до хати ввалилися активісти-комнезамівці. Попереду – Йосип Патлатий з батогом. Позаду – четверо незаможників і сільський комсомолец Матвій Сивокінь з металевою спицею в руках. Такі бригади на селі називали «буксирами», бо тягли з осель все, що трапиться їм під руки.

– Ну що, Титаренко, сам здаси хліб державі, чи шукати мусимо? – не привітавшись, голосно запитав Патлатий.

– Так ти ж, Йосипе, ще ген коли позабирав... Де ж воно візьметься знов? – розвів руками господар.

– Брешеш! Де закопав зерно?! – перейшов на крик Йосип і тицьнув Григора пужалном у груди.

Григір ледь утримався на ногах, ухопившись за край печі.

– Шукай, – процідив крізь зуби. – Немає нічого.

– Ану, хлопці, понишпоріть по кутках! – скомандував начальник.

Комнезамівська мишва розбіглася – хто на двір, хто на горище, а Матвій давай штрикати списом долівку.

– Немає нічого, кажеш? А ще, бач, живий! Нівроку дядько!

Патлатий стояв посеред хати, як скеля. Широко розвівши ноги й підперши боки дужими кулаками, він суворо дивився на Григора.

– Хто підгодовує тебе? Відповідай!

– Ще, дякувати Богу, птахи літають, а в лісі де-не-де гриба знайти можна, – наче виправдувався Григір.

– А це що? – Йосип підійшов упритул до столу і вп'явся воловими очима в образ. – Знов за старе? Кому малюєш, сучий сину? Га? Може, маєш зв'язки з антидержавними елементами? Кажі, влада питає тебе!

– Пишу для себе. Я ж одинак, бовкун, нежінь, мені ні на кого дивитися. А помиратиму – то ж з Богом...

– Брешеш, церковнику! На продаж малюєш?! – від люті очі комнезамівця вирячилися, нижня щелепа затремтіла і, стиснувши (аж

хруснуло!) пужално, заніс його високо над дошкою.

– Стій! – Григір схопив обома руками Йосипа за лікоть. – Не руш, бо матір твоя з того світу прокляне!

Патлатий завмер на мить. Потім, відштовхнувши майстра, опустив батіг на його плечі. Григір, обхопивши лису, мов макогін, голову руками, прихилився долі. Батіг свистів у повітрі, ще і ще караючи захисника святині. Коли той упав під лаву, начальник копнув його чоботом і почав трощити все навкруги. Батіг гуляв по хаті, аж шмаття летіло в усі боки. Перетрощивши всю посуду в миснику, він перейшов до вікон. Усе, що стояло й виблискувало на лутках, попадало вниз. Розлилися фарби, полетіли палітри, посипалося скло.

Розлючений, що згадали матір, яка до кінця днів співала в церковному хорі й не сприймала атеїстичну пропаганду, Йосип вискочив із хати. За ним Сивокінь і активіст з торбинкою лляного насіння.

Вилізши з-під лави, Григір перехрестився і поцілував спасенний образ. Потім заходився швидко збирати фарби, котрі можна було ще врятувати. Головне – зібрати олію. Без неї пігменти перетворяться на камінь. Вибравши сяк-так уціліле, решту злизував язиком. Олія разом з глиною, що нею була підмазана долівка, здалася йому смачною.

Раніше для розведення фарб майстер використовував різноманітні види олії. Але з часом від багатьох із них відмовився. Макова олія довго сохне, а як висохне – фарби тріскаються. Хоч сама по собі світла й прозора. Олія з горіхів темнувата, з конопель – смердить, а про фісташкову він лише чув від художників. Тому зупинився на лляній. Недорога й завжди є! Як ще земелька власна була, то сів льон, а потім давив сім'я на олію. Коли на сонце поставиш – як сльоза прозора, хіба що як пізніше затужавіє, то темнішає. А як у темряві зберігати – жовтіє, тоді вона непридатна до роботи.

Мисник був побитий унівець. Жодної мисочки, жодного глека. Та їх і не так шкода було Григору. Жаль було фарб. Тож, долаючи біль (забився плечем, як падав), швиденько позбирав те, що вціліло. Дякувати Богу, багато склянок просто перекинулися і лежали на долівці цілими. А з тих, що побилися чи потріскалися, майстер поскидав фарби в порожні пляшечки і горнятка, що були приховані на горищі.

Нарешті сів на лаві і облизав масні долоні. «Ось тобі і під'їв», – подумав, споглядаючи бите череп'я під мисником...

Трохи оговтавшись, подався за село на пошуки молока. Сільські хлопчачки навчили його збирати це зілля. Якось він побачив, як ті тнуть

молочай у долонях, аж поки гіркота не зникне і приказують:

*Качай, качай молочай,
Та в горілочку вмочай,
А з горілочки в вино,
Щоб солодке було.*

Як не шукав Григір, не знайшов рослину. Пожував корінець кульбабки, та від неї ще більше захотілося їсти. Розставивши петлі на зайців, пішов до лісу.

Царство дерев зустріло його у всій своїй осінній красі. Природа – дивовижний художник – поклала тут найкращі палітри. Подібне споглядаєш лише тоді, коли осінь ступає на річ не коло. Могутні крони підпирали небо, а з їх висоти донизу, на кущі терну, барбарису, бузини, підлісок з горобини та ліщини, спадало барвисте листя.

Григір намагався знайти якусь ягідку, та дарма. Голодні люди повизбирали їх ще зеленцем.

На галявині зустрів Ванька, хлопчика років десяти, свого похресника. Одяг висів на малому, як на опудалі. Не одяг – шмаття (все путне давно виміняв на хліб). Великі запалі очі з-під рудої чуприни випромінювали голод.

– Драстуйте, дядьку Грицю! – привітався хлопчина.

– Драстуй, Ванько! – втомлено промовив Григір і сперся на соснину. – Знайшов гриба?

– Ні... Нема ніде, а далеко я боюсь іти, – сумно відповів хлопчик. Підійшов і, дивлячись Грицеві в очі, тихо промовив:

– Дядьку Грицю, зловіть мені білочку...

– Навіщо тобі? – передбачаючи відповідь, запитав Григір

– Вона, капосна, горішки поїла... Ті, що я приховав... Тепер... я її з'їм, – в очах у хлопця заросилося...

Дорогою, як вони верталися з лісу, малий запитав:

– Дядьку, ви Бога малюєте... Він вам помага?

– Аякже!

– То ви не помрете з голоду?

– Того не знаю... Але з Богом не страшно і помирати...

– А мені дуже страшно...

Григір зупинився, бо Ванько зненацька забіг наперед і простяг руки до майстра.

– Дядьку Грицю, подивіться на мої руки! Я зможу ними малювати? Навчіть, бо... я не хочу вмирати...

Григір схилився над його долонями, наче вивчаючи їх будову.

– У руках хисту не бачу, але... що ж, спробуємо, – щось схоже на посмішку торкнуло його обличчя. – Побачимо, який із тебе підмайстер.

Уже при вході в село Григір помітив, що похресник припадає на ногу.

– І ти кульгаєш?

– Та... третього дня об'їждчик, дядько Різун, побив...

– А за що це він так?

– Бо не хотів йому сестричку віддавати. Вона як помирала, то мене за руку тримала. А потім наче стрепенулася... й затихла. Я очки їй закрив і довго плакав. Вона ж останньою померла. Ми так за руки трималися, допоки вже сестричка почала холонути... А тут Різун підводою у двір. Каже мені: «Паняй звідси». А я йому: «Самі паняйте». То він мене батогом, а тоді ще й пужалном по спині та по литках. Лець утік від нього. Страшний Різун, лютий, як смерть. Тато не любив його, казав, що на ньому хреста нема.

– Е, той за гроші й рідного батька закопає.

– Татко ще раніш собі ямку в садку викопали... біля мами. А як приставилися, то ми з сестрою тягли в ряднині і скоріш у ту могилку загребли, щоб Різун не побачив.

– А сестричку він забрав таки?

– Забрав... Я простежив за ним аж до ями, що ото під лісом. Приховався в куцах. А як він поїхав, то витяг Галю з прірви і поніс додому. Там біля тата з мамою поховав.

– Як же тобі не страшно було?

– Страшно, дядьку Грицю, ще й як! Із ями хтось стогнав і хрипів. Добре, що Галя недалечко покотилася... В мене і зараз жижки тремтять, як згадаю...

Григір обняв хлопчика за плечі і притулив до себе. Деякий час вони йшли мовчки.

– Дядьку Грицю, чуєте? – знову заглядав в очі хрещеному. – Коли я помру... то ви той... мене теж біля моїх поховайте. Добре?.. Я так не хочу в оту страшну прірву котитися...

Григору аж запаморочилося...

– Ходіте, я вам покажу, де це...

– Ні, синку, не зараз... Ходімо краще до мене, я щось тобі дам.

Ішли повз оселі-пустки... Одні хати зяяли битими шибками, інші – навхрест забиті дошками. Вони минали всіяні горбочками подвір'я, і запах свіжої землі, як запах крові, нудив їх.

У хаті господар дав малому ковтнути олії з-під фарб. Потім зігрів в печі дубової юшки: так він називав вариво з жолудів і дубової кори. Ще різні корінці замість приправ...

Зігрівшись, Ванько розповів хрещеному про сусідську дівчину Дусю, яка мала божественний голос. Її всі знали. Як залізе Дуся на деревину, та як заспіває – все село прислухається. А це рідна тітка до себе не пустила, бо ж своїх дітей

нічим годувати. Померла під тином Дуся... А ще розповів про діда, який лежав на порозі і кричав: «Віддам хату за хліб!» Кілька днів кричав, поки Різун його не вивіз...

Птахи цього року відлетіли у вирій напрочуд рано. Мабуть, відчули небезпеку... Подалися поріділими ключами лелеки подалі від голодних людей. Із краю, де їм завжди було добре і безпечно, затишно при людських оселях.

– Дядьку, а чому лелеки так рано полетіли?

– Чому?.. Мо'... в інших краях на них ждуть... Треба ж комусь малят приносити в дім... – Титаренко важко зітхнув. – У нас не буде вже того щастя...

З птахами відлетіла й остання надія на м'ясо.

...Минув другий тиждень, як Григір заслаб. У грудях свистіли сопілки й боліло. Майстер так схуд, що коли кашель нападав на нього, трусився, аж кістки торохтіли. Під вечір його лихоманило, і тоді він кутався в рядна та, дивлячись на неподписаний образ, благав: «Господи, угаси вогневицю!» Довгий час спав сидячи, бо як ляже – кашель хапав за горло і вивертало легені. Дров ніколи вдосталь не було, і Ванько не знав уже, чим укривати хрещеного.

Пошук хліба насущного ліг на плечі малого. Коли ранок благословлявся сухим, він спускався стежкою на луки і вдивлявся в поріділі трави, вивчаючи їх, мов справжнісінький натураліст. Пізня осінь ще дарила зілля сонцю і людям. Але і сонця, і людей ставало дедалі менше...

Ванько бродив зритою кротою і людом долиною, ловлячи себе на думці, що земля, навіть така холодна, пахне. Невеличке дрібноквітчасте зело, яке в селі прозивали «вдовиними слізками», чомусь запахло йому кислим молоком, нетреба – пивом (батько був живий – дозволяв язика вмочити). А от від деревію і хвилівника нудило....

Та найбільше Ванько любив заходити до лісу... З того краю, де клени... Їх жовте листя пахло печеною, розламанною навпіл картоплею. Він згрібав листячко долонями і підносив до обличчя. Такої миті йому пригадувались і тато, і мама, і сестричка... і миска з їжею на столі.

У їжу тепер ішло все: листя ліщини, жолуді, вишневий глей, равлики з річки, кропива, щиреця, гриби з лісу (як повезе!) чи печериця з гнойовища. Коли прийшли перші заморозки, клени й тополі поскидали своє листя. Ванько збирав його докупи й ніс до хати, де сушив на печі, складав у лантухи і, теплим ще, обкладав Григора. Сунув дядькові під боки, аби зігріти його хворі груди.

Інколи в петлі втрапляла звірина. Попадався заєць, їжак, а найчастіше ховрахи. Хлопець

варив м'ясо, а шкурки здавав на заготпункт. За одну давали стакан борошна або крупи. Інколи, як пощастить, розгребе мишачу нору, та вибере з неї зернини.

Коли Григору ставало краще, він навчав хрещеника свого ремесла. Ванько вже добре відрізняв кармін від кадмію, кобальт від ультрамарину, умбру від закису хрому. Вчився малювати на долівці. Вирізав ножем візерунки, а потім вугликом ретушував. Він був здібним учнем, і врешті-решт знесилений богомаз доручив малому домалювати ікону. Та, крім натхнення, аби сили... А в нього сили тої – от стілецьки...

Випав сніг, залютував мороз. Треба було Ванькові попобити ноги в пошуках їжі та дров. У лісі страшно, а в селі ще страшніше... Проїшла чутка, наче на іншому кутку Юхим Ялівець людей їсть (собаки й коти давно де й поділись)...

Бувало поталанить, якщо в хлівцях або хатах осиротілих ослін, ночви чи іншу яку деревину знайде. Все зникало в печі. Один поперед одного, хто ще дихав і мав змогу вилізти з двору, шукали селяни харч і обігрів.

Десь під Різдво Ванько домалював образ. У центрі стояв Христос у червоній свиті, перед ним порожній гріб, а обабіч – ангели навколішки, теж у червоному. Все зробив, як велів майстер, окрім однієї деталі. Замість хоругви в лівій руці, поклав на долоню Христу велику паляницю. Реакція Григора була несподіваною для підмайстра:

– Гм... гм... Може, й так хай буде, – задумливо мовив Григір, розглядаючи дошку з різних ракурсів. – Щоб народився хліб, зернина має бути похована, занурившись у землю... Потім вона відродиться і проросте. А зернина – це ж цілий Усесвіт! Велике в малому, як і Христос. Тому хліб – також символ Воскресіння... Але невластивий для цього сюжету. Хоча... – тут він задумався. – Хоча знамено теж поза іконописним каноном.

* * *

Коли на колгоспній фермі опухла з голоду прибиральниця Митрівна, Йосип Патлатий наказав Ванькові йти до корів. Робота була важкою як для хлопчика. Але Йосип добре порахував, що малий і не вкраде багато. Та й залякати його легше. Удень Ванько вибирав гноївку, увечері чеберяв додому. Інколи йому вдавалося приховати в кишені глечик від коров'ячої трапези. Він його ніс дядькові, радіючи, що тепер той швидше одужає. Це була неабияка їжа!

Миючи вим'я (справжнє свято, коли доручали), він припадав спраглими вустами до дійки і ссав, як телятко. Та лише чулися чийсь кроки, – мусив облизуватись і займатися ділом. Боронь Боже, побачать! Кілька разів він, ризику-

ючи життям, здоював молоко в глечик. Для цієї справи мав спеціально пришиту кишеню зі споду кухвайки. І, як до рідного батька, ніс те горнятко хрещеному. Аби тільки не послизнутися й не впасти. Дорога довга, снігу по коліна, та ще й небезпечно: повз хату Ялівця треба було йти.

Якось не помітив гілляки під снігом і бехнувся грудьми прямо на ту деревину. Коли підвівся, холоші були мокрими. Нахилившись, почав збирати череп'я та облизувати ще тепле молоко. Раптом, підвівши голову, за кілька метрів від себе побачив Ялівця. Щетина вкривала весь його вид, а з-під кудлатих брів вирячилися хижі, воїстину нелюдські очі. Юхим був так близько, що, здавалося, вже кінець. З усіх сил Ванько замахнувся і пожбурив розбитим глечиком у Ялівця. Глечик влучив людожерові прямісінько в пику. Той зупинився і схопився за мордаку руками.

Ванько, не гаючи й миті, розвернувся – і навтьоки до ферми.

Григір тоді не дочекався малого, бо прийшлося тому ночувати на роботі. Хлопець прибивсь аж наступного дня, минаючи обійстя Ялівця десятою дорогою.

Зате на Різдво в них була справжня кутя. Без меду, без маку і без узвару, але із справжньою пшеничкою. А все – дякуючи миші. Так-так, саме звичайна сіренька миша, що вилазила з колгоспної клуні, де лишалося трохи зерна посівного. Ванько ловив її шапкою, а потім, натискаючи на щелепи, витрушував з рота збіжжя. Після цього він підносив малу назад до шпарини і вона зникала в темряві. Попогуцав він на морозі, дожидаючи нового транспорту. Чи то була одна миша, а чи їх було кілька, Ванько не зауважив. Проте шапка знову летіла на сніг, хлопець падав зверху і обережно шукав в ній спантеличеного звірка. Так продовжувалося, допоки миша не знайшла іншого шляху. Але у Ванька в кишені вже була жменя пшениці.

Григір проспівав слабим голосом тропар Різдва і перехрестився до ікони Воскресіння.

– Слава Богу, до Рождества дожили, дай Боже, і на Великдень розговоріться!

Сказав, а всміхнутися вже не вистачило сили. Ванько тихесенько заколядував і підніс хрещеному ложку куті.

На Водохреща в петлю заліз заєць. Майстер з учнем тиждень «роzkошували». Потім доїли всю вохру і оливу від фарб. Більшість пігментів, особливо такі, як кіновар та свинцеві білила, були, на жаль, отруйними....

Як вони пережили ту страшну зиму, один Бог відає...

Григір навчав Ванька не лише художнім премудростям, а й молитвам. «Титаренки з діда-прадіда при церкві були, – казав Григір. – А

хтось із пращурів і був тим титарем, що від нього рід назвався».

Тільки-но зійшов сніг, у повітрі почувся весняний дух, Григір став лаштуватися в дорогу. Хвороба відступила, і ноги почали нарешті слухатися (як були пухлі, то й до вітру не міг вийти), вже і в чоботи влазили. Дякував Богу й хрещенику за пережиту голодну зиму. Хоч на них чекала така ж голодна весна, проте Великдень був не за горами. Похристосуємося, а там – як Бог дасть, думав майстер. Але ж до Пасхи треба образ замовнику віддати. Тому і заходився він збиратися.

Як зійшло сонечко і проявився напрочуд ясний погожий день, майстри, великий і малий, вирушили у Верхогляди. Вони йшли на захід, тому довгі тіні від їхніх худих постав, лягаючи на шлях, були їм за дороговкази. Щоб здолати холод, треба було рухатися швидше, але виснажені кінцівки не слухалися, і лише пелюстки вух ярили від сонячних променів.

Ікону Григір повісив на ший, ще й припасував мотузкою до грудей. Поверх образу одяг сорочку і кухвайку. Для певності взяв ковінку – дрючок, ще й із загогулиною.

Хлопець був зодягнутий теж у кухвайку – батькову. Вона була така велика, що малому прийшлося добре підперезатися поворозками, аби холод не заходив зі споду.

Про що вони говорили? Хто тепер згадає? Можливо, про весну, про нове життя, що розпочнеться з прилітом птахів... І ось уже з туману проступили обриси храму та дзвіниці. Подорожні зупинилися й поклонились. Ото радість буде, як на Пасху люди посеред церкви побачать нову ікону! Як возрадуються вони і як залунає звідусіль воскресний тропар: «Христос воскрес із мертвих, смертю смерть поправ і сущим у гробах живот дарував!»

– Стій! – мов постріл, пролунало край дороги.

З-за куців на шлях вийшло двоє. Один малий, вилицюватий, із вузькими оченятами у військовій формі (китаєць – подумав Григір). На грудях хрестом переплелася портупея, збоку висіла кобура з наганом. Другий – середнього зросту селянин чи хуторянин, бо ж зодягнутий у драгу сірячину й підперезаний мотузкою. Вид селянина був змучений, хворобливий, а очі – ясні і безмежно добрі, але з якоюсь глибокою тугою в глибині. Обличчя ж китайця, кольору опішнянського глека, мов маска, не видавало жодних емоцій.

– Кудя йдьош? – запитав військовий.

У Григора легенда про всяк випадок заготовлена...

– Йдемо, товаришу начальнику, у Верхогляди... До сестри моєї... Вона тут заміж вийшла, а з осені дуже хворіла, то ж хочемо провідати.

– Верхогляди дорога закрит, – телеграфним стилем пробубонів китаєць. – Режимная територія, панімаш?

– Так, так, товаришу начальнику, авжеж, ми режим не порушимо. – Григір зробив крок назустріч військовому. – А мо', пустите до сестри? Ми швидко, туди й назад!..

– Самогонка єсть? – після невеликої паузи процідив той.

– Ні, – опустив плечі Григір. – Звідки ж їй взятися, як і хліба немає?

Титаренко схилився на свою коротшу ногу й наче поменшав.

– Тогда пошьол своя дорога! – скомандував китаєць, і жоден м'яз на його обличчі не сіпнувся.

«Сірячина», що досі мовчки стояв поруч, схопив Григора за плечі, повернув у протилежний бік, добряче струсонув і голосно вигукуючи: «Ходи, ходи, ходи геть!» – проштовхав декілька кроків шляхом. При цьому він встиг прошепотіти на вухо: «Долиною наліво підете». Хлопець побрів слідом.

Відійшовши з півверсти від вартових, подорожні повернули, як було сказано, зі шляху вліво. Стежка стрімко збігала донизу. В улоговині було сиро й холодно, де-не-де цвіла у воді калюжниця, а на схилах жовтіли цілі галявини пшінки, нагадуючи про весну. Вони йшли вибалком, обминаючи баговиння та баюри, народжені від снігів, що стікали, танучи, з ланів. Ниви стояли не орані, бо посівного матеріалу селянам не лишили. А чи буде кому ж сіяти, подумалося Григору, як уздрів він за переліском перші хати...

Село зустріло їх незвичною тишею. Вимерлі хати, порожні хліви й сажі, і собака ніде не гавкне. Колись у ці дні курилися димарі, баби вчиняли паски, красили крашанки, прибирали оселі, довкруг села стояв передсвятковий аромат великодніх страв. Не впізнати тепер села, воно оточене і взяте на «чорну дошку» за саботаж хлібозаготівлі.

На одному з подвір'їв вони побачили діда, що лежав долічерева біля криниці. Повз, видно, бідолаха з хати до води, та так і не напився перед смертю...

Весна танцювала, танцювала, та й стала, мов налякана. Де й взялися темні хмари – товсті, грубі, дебелі, як колоди. Задув пронизливий північний вітер (із того краю, де «жити стало краще, жити стало веселее»), і затріпотіли від холоду молоді вишні й сливки, обтрушуючи білі пелюстки й укриваючи сади мерехтливо-яскравою порошею.

У центрі села стояла церква, а метрів за двісті від неї – хата настоятеля. Туди їм і треба. Підійшовши до дверей, гукнули. Відповіді не було. Григір зайшов усередину і побачив людину, яка лежала на лаві. Тіло було накрите рядниною, але по спідниці, що висмикнулася з-під рядна, здогадався, що то жінка. Він вискочив мерщій із хати та замкнув за собою двері на клямку. Взявши хлопця за руку, повів його на церковний двір.

... Малі і старі, матері з немовлятами, дівки й парубки, кремезні дядьки з бородами, скоцоблені баби в хустках та сивочолі дідугани лежали покотом, хто де, навколо храму, зупинивши погляди в небесах.

Хтось притулювся щокою до церковної стіни, наче прислухаючись, щоб не прогавити пасхальне вітання. Хтось приліг у підмурівках, мовби перепочиваючи перед довгою всенощною. А оті... повлягалися прямо на цвинтарі, охопивши могильні хрести, хтось навіки заляк на колінах, цілуючи святу землю... Молоде подружжя востаннє обнялося і – скам'яніло...

Григір здригнувся, пригадавши, як ці люди святкували минулого року храм, як вітали майстра веселими вигуками і махали йому вслід брилями...

Тихо, як у могилі...

Маляр щосили стиснув долоню хрещеника і, обминаючи небіжчиків, повів його до входу в церкву.

На рундуку вони побачили... отця настоятеля! В латаному підряснику і брудних чоботах він сидів на сходах, обіймаючи руками коліна. Його кудлата сива голова, що схилилася на груди, час від часу здригалася, а з грудей чулися чи-то уривки слів, чи-то зітхання, схожі на вигуки. Так плачуть люди, коли сліз уже немає... За спиною настоятеля – ковані двері храму, на яких висів величезний замок із печаткою.

– Отче Сампсонію! – лагідно промовив Григір, нахилившись до священика.

Настоятель неквапливо підняв голову, і їх погляди зустрілися. Змарніле обличчя пастиря було щедро пожолоблене зморшками, повіки понапухали, очі заглибилися в очницях, почервоніли й поменшали. Щось гірке, болюче й разом із тим солодке було в його очах. Тоненький ніс із шумом утяг повітря, а вуста, мов ниточки, затремтіли від тихої радості. Він щось хотів сказати, але забракло сили, і лише хрип почувся у відповідь.

– Дивіться, що я приніс, батюшко! – Григір, задерши сорочку, почав швидко відв'язувати ікону. Ванько теж кинувся допомагати розплутувати мотузки.

Узявши образ до рук, священник довго дивився на нього. Потім, ковтнувши слину, нарешті промовив:

– Поклоняємось страстям Твоїм, Христе, і святее Воскресіння Твоє славим...

І замість поцілувати образ Божий, обняв його і притис до серця.

– Сьогодні велика п'ятниця, – прошепотів батюшка. – Вчора я тут читав дванадцять Євангелій. А людочки ці... вони прийшли на страсть ще раніше... І прийняли страсні муки разом із Господом... Я до Великодня, мабуть, теж не... Мабуть, Великдень мій буде вже десь там...

Він подивився на небо, де високий рвучкий вітер порозганяв колоди хмар і прояснив де-не-де блакить.

– Може, ось цей хлопець... – поглянувши на Ваньку, сказав настоятель. – Може, він хай візьме образ. Підійди ближче, синку!

Ванько став поруч із настоятелем.

– Села вже немає, ви ж самі бачите... Церкву вони теж не залишать... А ікона... Ти ось дивишся на неї, а з неї на тебе дивиться Бог, розумієш, синку? Образ Божий торкається серця. Навіть безбожного серця! Тому не бійся і бережи нашу... нашу ікону! Нехай допоможе тобі в цьому Господь!

Батюшка перехрестив малого і дав майстрам поцілувати свого наперсного хреста.

– А тепер рушайте... Обійдіть моїх... – голос його затремтів. – Парафіян моїх обійдіть і благословіть цим образом. Я їх уже всіх відспівав, тепер... черга пом'янути себе.

Голос його затих, і голова знову опустилася на груди. Лише правиця священника міцно стискала хрест.

– Дядьку Грицю, дивіться!

Григій, примружившись, глянув на небо. Там, у чистій і святій високості, кружляла пара так само чистих і безгрішних лелек. Вони облітали храм, хати, кружляли біля клуні отця Сампсонія. Усе тут птахам було знайоме, бо ж щовесни вертали з далеких країв у Верхогляди і на півроку ставали сусідами в людських оселях. Та цього разу щось бентежило їхні пташині серця. Відчуваючи гнітючу тишу довкіл, вони не наважувалися спуститися на землю. Нарешті ватаг знизив свій лет і сів на бовдур церковної хатки. Але, побачивши мерців округ храму й отця Сампсонія, що в останній молитві стискав пучки пальців на рундуку, птах змахнув крилами і полетів низько-низько, заглядаючи в очі тим, хто навіки задивився в небо... Прокурликавши свою «Вічну пам'ять», лелека знявся вгору й полинув чимдалі від біди шукати свого пташиного щастя...

А Григій із Ваньком ще довго ходили дворіщем, прикриваючи повіки мучеників, котрі все дивилися вслід птахам...

– Христос Воскрес! – вітався Григій із кожним, а хлопчик притуляв їм до вуст образ воскреслого Бога. Вони ж мовчали, бо їхня Пасха була далеко-далеко... І лише «курли» неслося з високості – відповіддю для безталанних душ...

Вітер продовжував боротися з хмарами, а сонце з темрявою. Раптом щось блимнуло серед хмар, і гуркіт першого в 33-му році грому покотився за обрії...

